

توریسم و رویکرد نوسازی در طراحی بافت های تاریخی شهری مطالعه موردی: شهر اصفهان*

پرویز کردوانی

استاد گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

ونوس مورد غفاری

دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی توریسم دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

Mail: venous.1319@yahoo.com (مسئول مکاتبات)

تاریخ پذیرش: ۸۹/۹/۸

تاریخ دریافت: ۸۹/۶/۱

چکیده:

شهرها و فضاهای شهری نیز به مشابه بسیاری از مصنوعات بشری و در اثر گذشت زمان شرایط و موقعیت های اقلیمی، اتفاقات و حوادث گوناگون دست خوش فرسودگی در کالبد و در برخی موارد عملکرد خود گشته اند. توجه به بهسازی و نوسازی بافت های تاریخی شهر و به طور کلی دخالت در بافت قدیم همواره یکی از مسائل اساسی شهرهای تاریخی و شهرهایی که دارای هویت و روحیه خاص بوده اند می باشد.

متخصصین، کارشناسان مسائل شهری، مسئولین امور در شهر اصفهان سال هاست که در جهت بهسازی و نوسازی بافت قدیم تلاش نموده و راهکارهایی نیز ارائه کرده اند، که وضعیت فعلی بافت کهن اصفهان بازتاب همین راهکارها بوده است.

اصلی ترین هدف و راهبرد اساسی اقدامات مداخله ای برای بهسازی و نوسازی بافت تاریخی و طراحی آنها بازگرداندن این مجموعه به چرخه زندگی است. زنده ماندن بافت در گرو فعالیت و مشارکت آن در زندگی جاری در شهر است، و تنها از این رو می توان به امور نوسازی و احیا بافت های تاریخی شهر و طراحی در محورهای تاریخی را با رویکرد توریسم محوری اجرا و موفقیت این امر را تضمین کرد و می تواند در جذب و فعال سازی گردشگری شهر تاریخی چون اصفهان بسیار موثر واقع گردد.

هدف این مقاله، توان های محورهای تاریخی، فرهنگی و گردشگری شهر اصفهان در جذب گردشگر مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه های کلیدی: بافت کهن، بهسازی و نوسازی، بافت تاریخی، گردشگری، اصفهان

* این مقاله از پایان نامه کارشناسی ارشد استخراج شده که به راهنمایی دکتر پرویز کردوانی تهیه شده است.

مقدمه

فضاهای شهری بویژه، محدوده بافت های تاریخی و قدیمی به علت وجود جاذبه های نوستالژیک، معماری، فرهنگی و بناهای ارزشمندی که نمادی از شرایط اقتصادی، اعتقادی و اجتماعی آن دوران می باشد از مقاصد مهم گردشگری به شمار می روند. شهر تاریخی اصفهان به عنوان یکی از مهمترین جاذبه ها و مقاصد گردشگری شناخته شده و به صراحت جایگاه این شهر و اهمیت شاخص ترین ابنیه های تاریخی آن به عنوان یکی از جاذبه های شناخته شده کشور در دنیا می باشد. اصفهان با توجه به قدمت و ویژگی های خاص جغرافیایی، شیوه های معماری و ساختاری خاصی است و در کالبد شهرهای تاریخی نقش بسیار مهمی بر عهده دارد و هر ساله پذیرایی تعداد زیادی توریسم داخلی و خارجی است. مرمت شهری و نوسازی و احیاء فضاهای تاریخی جهت بازگرداندن این محورها به چرخه زندگی با رویکرد توریسم محوری در شهر می تواند از جمله جالب ترین جاذبه های شهری قرار گیرند و گردشگران را به سوی خود جذب کنند. آنچه باید مورد توجه قرار بگیرد این است که هدف نوسازی بافت های تاریخی شهری چیزی فراتر از اقدامی کالبدی- فضایی با رویکرد صرفاً سکونتی است. نوسازی و احیا شهری عملی فرهنگی است که سعی در انتقال ارزش های کالبد یافته به آینده دارد و این انتقال همراه حفظ ارزش های پایدار کهن و ابنیه های تاریخی در بافت های تاریخی است. توجه به نوسازی و احیا بافت ها ضرورتی است که نه تنها به لحاظ کالبد و عملکرد بلکه به لحاظ اقتصادی اجتماعی، فرهنگی و گردشگری از اهمیت قابل توجهی برخوردار می باشد. محورهای تاریخی گردشگری شهر اصفهان از قابلیت ها و توان های بالایی جهت جذب گردشگر را دارند، اگر با رویکرد توریسم محوری در این محورها اقدامات نوسازی و احیا صورت گیرد می توانند به صورت فضای پویا قرار گرفته و پاسخگوی نیازهای گردشگران شهر می باشند. مرمت، نوسازی و احیا و باز زنده سازی بناهای تاریخی محورها با تغییر کاربری آن ها یا بدون تغییر کاربری در آن نقش بسیار مهمی در زمینه توریسم شهر خواهد داشت. اقدامات نوسازی و احیا بافت های تاریخی با هدف جذب گردشگر در شهر اصفهان فراگیر نبوده و خلاء هایی در این زمینه مشاهده می شود، نوسازی و احیا بافت های تاریخی محورها تاریخی، فرهنگی و گردشگری اصفهان به صورت تک بنا صورت گرفته است. عدم امنیت، کمبود خدمات و تاسیسات شهری عدم برخورد مناسب با توریسم توسط مردم ساکن بافت، عدم مشارکت مردم، عدم حسن تعلق مردم ساکن بافت ها در برخی محورها سبب بروز مشکلاتی شده و سبب شده تا اقدامات نوسازی و احیا آن ها را با مشکل و موانع برخورد کنند.

روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی- توسعه ای و از انواع روش های میدانی، کتابخانه ای و اسنادی استفاده شده است.

تعریف توریسم

در دهه های اخیر مفهوم توریسم گسترش بیشتری یافته و قلمرو وسیعی را در بر گرفته است. بر اساس تعریف سازمان جهانی توریسم به کلیه فعالیت های افرادی اطلاق می شود که به مکان هایی خارج از محیط عادی خود به منظور گذراندن ایام فراغت، انجام کار و سایرهدف ها، برای مدت کمتر از یک سال می روند. (تولایی، ۱۳۸۶: ص ۸)

توریسم در معنای وسیع آن، علاوه بر گروه اشاره شده، شامل افرادی می شود که در ارتباط با کار و حرفه خویش سفر می کنند و آنان که فعالیت های علمی و تحقیقاتی انجام می دهند.

توریسم مجموعه تعامل هایی است که در فرآیند جذب و میهمانداری، بین توریست ها، سازمان های مسافرتی، دولت مبدأ، دولت های میزبان و مردم محلی برقرار می شود. به این ترتیب دامنه ی تاثیرگذاری بر محیط و تاثیرپذیری آن از محیط بسیار وسیع تر می شود این جدیدترین تعریفی است که از طرف سازمان جهانی توریسم ارائه شده است. در تعریف گردشگری و تعیین قلمرو آن باید گروه های مختلفی که در این صنعت مشارکت دارند و از آن تاثیر می پذیرند را لحاظ کرد. (زاهدی، ۱۳۸۵: ص ۳-۴)

شهر

تعریف جامعی از شهر که بتوان شامل کلیه شهرهای جهان باشد مشکل است، چرا که شهرها به سیستم اقتصادی و اجتماعی، همسان وابسته نبوده و نکات مشترکی بین آنها وجود ندارد تا مبنایی برای تعریف عام شمول شهرها باشد. (فرید، ۱۳۸۶: ۱)

تعاریف موجود در مورد شهر محور قومی دارد و عموماً بر اساس شهر مدرن غربی استوار است و در واقع شهرها کانون هایی هستند که در آنها آدمی به تصرف و استفاده از کره خاکی دست یافته است. و هم بر نواحی اطراف خود تاثیر می گذارد و هم از آن تاثیر می پذیرد. شهرها نمودار احتیاجات اقتصادی آدمی هستند و بر اساس این احتیاجات بسط و توسعه می یابند. (مزینی، ۱۳۷۲: ۱۶)

بطور کلی نمی توان تعریف جامعی از شهر به دست آورد زیرا با گذشت زمان سیمای شهرها خواه ناخواه دستخوش تغییر و تحول شده و همیشه مبتنی بر یک اصول و شالوده ثابتی نخواهد بود. (طاهری، ۱۳۷۷: ۸۸)

امروزه در شناخت شهر از روستا ملاک هائی از قبیل ابعاد اکولوژیکی، شرایط شغلی، خصیصه های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بیش از سایر ملاکها مورد تأکید قرار می گیرد. (شکوئی، ۱۳۷۲: ۱۰۵)

بافت شهری

بافت شهر عبارت است از دانه بندی و درهم تنیدگی فضاها و عناصر شهری که به تبع ویژگی های محیط طبیعی به ویژه توپوگرافی و اقلیمی در محدوده شهر یعنی بلوک ها و محله های شهری به طور فشرده یا گسسته و با نظمی خاص جایگزین شده اند. (توسلی، ۱۳۸۵: ۵)

بافت تاریخی

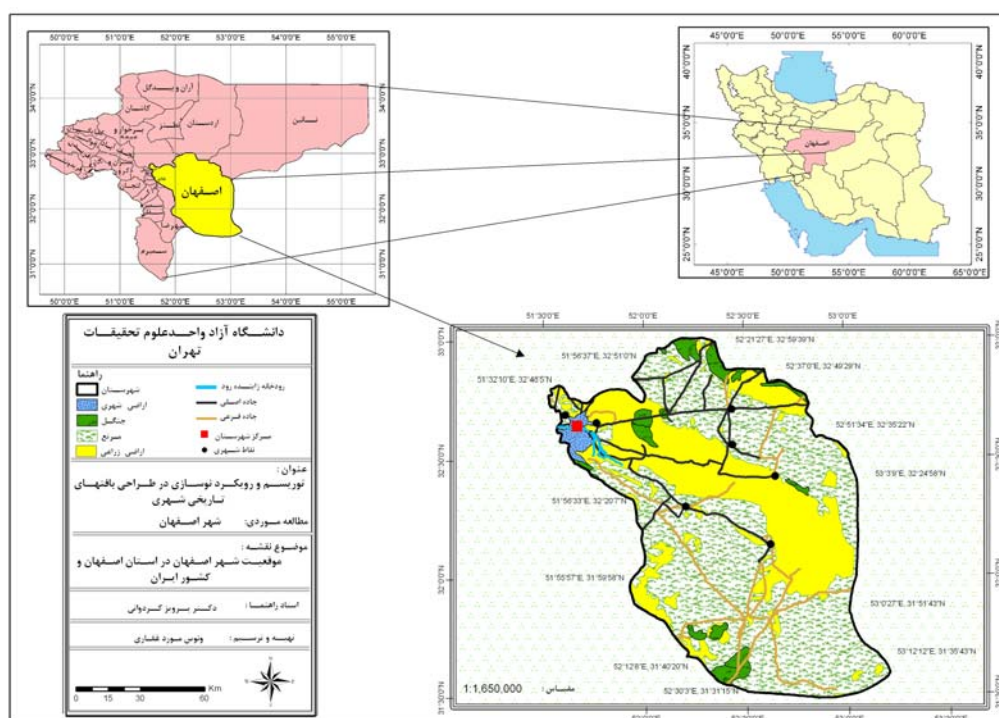
بافت تاریخی از مهم ترین بخش های هویتی هر جامعه محسوب می شود و پیدایش آن پیرو اطاعت از ساختارهای اقلیمی و فرهنگی است. (فلامکی، ۱۳۸۴: ص ۱۲۷)

مجموعه ای منسجم از معماری، فرهنگ، اقتصاد و تبادلات اجتماعی یک ساختار شهری با پیشینه تاریخی باعث می شود که بافت های تاریخی به مرور زمان پدید آیند. لازمه این پیدایش اهمیت بخشیدن به اقلیم و توجه به فرهنگ های بومی منطقه است. (موحد، ۱۳۸۶: ص ۶۶)

بافت تاریخی شهرها دارای مشخصاتی چون قدمت تاریخی، بافت فشرده و در هم تنیده می باشد، وجود بافت تاریخی متمایز از سایر بافت های شهر بر اهمیت و جذابیت آن شهر می افزاید و کل بافت تاریخی شهر را به عنوان یک جاذبه مطرح می کند. (دیناری، ۱۳۸۴: ص ۸۵)

موقعیت جغرافیایی شهر اصفهان

شهر تاریخی اصفهان با پیشینه ی غنی تاریخی و بار عظیم تمدنی، از گذشته های دور مورد توجه بوده شهر اصفهان به عنوان یکی از مهمترین جاذبه ها و مقاصد گردشگری شناخته شده و با توجه به جایگاه این شهر و اهمیت شاخص ترین ابنیه های تاریخی آن را می توان ننگین ارزشمند تمدن ایرانی نام گذاشت. بدون تردید اصفهان یکی از مهم ترین شهرهای تاریخی جهان است که آوازه ای در گسترده ی گیتی دارد. اصفهان شهر - موزه ای است که دستاوردهای ارزشمند دوره های مختلف تاریخی را بصورت عینی و ملموس به نمایش گذاشته و از این رو این شهر را پایتخت فرهنگی نام داده اند. شهر اصفهان، مرکز استان اصفهان با پهنه ای حدود ۲۱ هزار و ۵۰۰ هکتار در عرض ۳۲ و ۳۸ درجه عرض شمالی و ۴۰ و ۵۱ درجه طول شرقی قرار دارد. ارتفاع شهر اصفهان از سطح دریا ۱۵۷۵ متر است. این شهر در مسیر برخورد راه های شمالی و جنوبی ایران قرار دارد و از جایگاه استراتژیکی قابل ملاحظه ای برخوردار می باشد. شهر اصفهان با طول جغرافیایی ۴۰ و ۳۹ و ۵۱ شرقی و عرض جغرافیایی ۳۲ و ۳۰ و ۳۸ شمالی و در ارتفاع ۱۵۷۵ متر از سطح دریا در فاصله ۴۱۴ کیلومتری جنوب تهران واقع شده است این شهر که در جلگه ای از آبرفت های زاینده رود بر دامنه شرقی کوه های زاگرس قرار دارد، دارای مساحتی معادل ۲۵۰ کیلومتر مربع و مرکز استان اصفهان می باشد. (گیتاشناسی، اطلس شهر اصفهان، ۱۳۸۶: ص ۷-۸)

شکل شماره ۱- نقشه موقعیت شهر اصفهان در استان اصفهان و کشور ایران

ساختار کالبدی و اقدامات نوسازی و بهسازی شهر اصفهان با رویکرد توریسم محوری

شهر اصفهان دارای وسعت زیادی از بافت های منسجم تاریخی است که در منطقه یک، سه، پنج و شش، گسترده شده اند، و از یک پارچگی بالایی برخوردار می باشند.

در شهر اصفهان از سال ۱۳۷۹ که سازمان نوسازی و بهسازی تاسیس شد رسماً به اقداماتی در جهت نوسازی و بهسازی بافت های تاریخی این شهر پرداخته شده است. (مجله آبادی، ۱۳۸۳: شماره ۴۵، ص ۳۷)

وسعت بافت های فرسوده در شهر اصفهان ۲۲۰۰ هکتار، که از این وسعت ۱۳۰۰ هکتار بافت های تاریخی واجد ارزش تاریخی است (که در جذب توریسم این شهر نقش مهمی را ایفا می کنند). در این شهر قرار دارد. در ابتدا هدف از این اقدامات، مرمت و نوسازی و بهسازی ابنیه های خاص، تک بناها و برخی از خیابان های تاریخی بود با گذشت زمان اهداف به صورت گسترده تری به کار خود ادامه داد.

به دلیل گستردگی این بافت ها و وسعت زیاد آن ها در مناطق مختلف شهر، سازمان نوسازی و بهسازی اصفهان برای سهولت در اجرای پروژه ها اقدام به محوربندی این بافت ها کرد، و بافت های تاریخی این شهر را به نه محور تقسیم کرد و اقداماتی در زمینه حفظ میراث فرهنگی، جلوگیری از تخریب ابنیه های تاریخی، حفظ ساختمان های با ارزش و معرفی معماری اصیل و سنتی این شهر، شیوه زندگی گذشتگان، بالا بردن سطح اجتماعی و فرهنگی، برقراری امنیت اجتماعی و... انجام شد و در ۵ سال گذشته با توجه به قابلیت های گسترده ای در برخی از این محورها وجود دارد با هدف گسترده تری و با رویکرد توریسم محوری، جهت جذب توریسم و افزایش مدت اقامت توریسم در این شهر این اقدامات را به صورت گسترده تری انجام داده است. (مجله نما، ۱۳۸۶: شماره ۱۲۵-۱۲۴: ص ۹۱-۹۰)

با بهره برداری از چند پروژه و ادغام سازمان میراث فرهنگی با سازمان گردشگری و صنایع دستی و هم فکری این سازمان ها در زمینه توسعه صنعت توریسم این شهر به این موضوع توجه قابل ملاحظه ای کردند و اهداف خود را به طور گسترده تری با عمل نوسازی و بهسازی در جهت جذب توریسم و افزایش مدت اقامت توریسم در این شهر تاریخی پی گیر شدند.

نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده شهر اصفهان

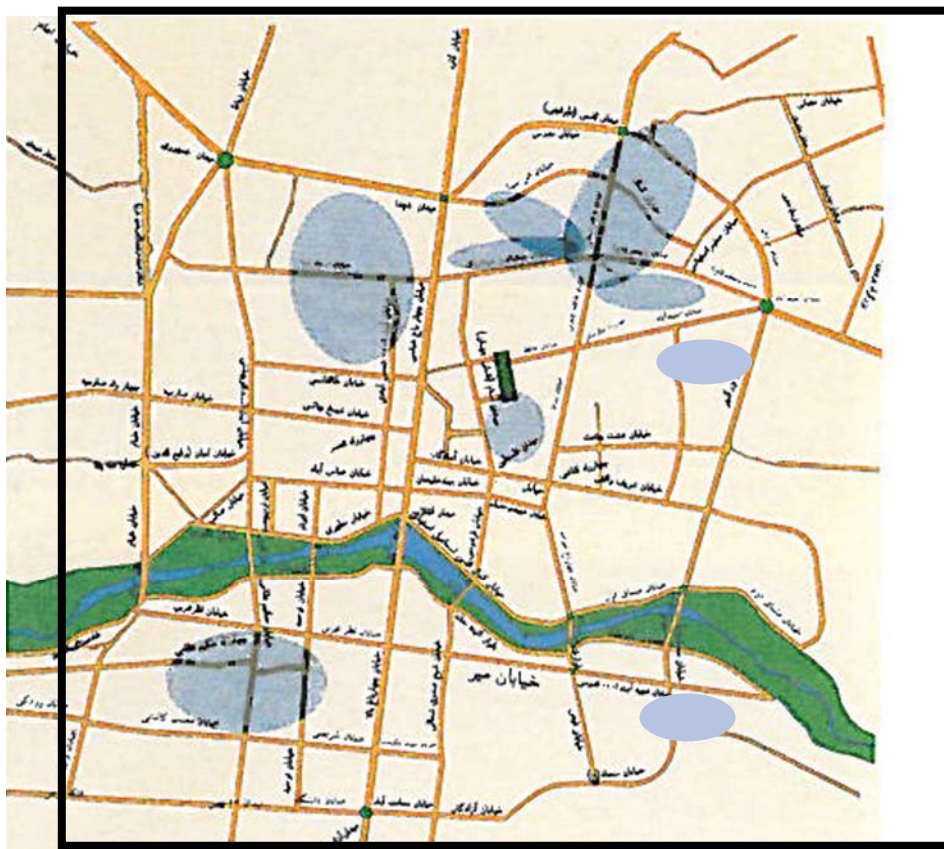
اصفهان در حال حاضر ۲۲۰۰ هکتار بافت فرسوده قدیمی دارد که ۱۳۰۰ هکتار از این میزان را بافت های فرسوده ی دارای ارزش تاریخی در بر می گیرد؛ و در سال ۱۳۸۵ بیش از ۵۰ میلیارد ریال برای بازسازی و احیای این بافت های فرسوده هزینه شده است. (مجله نما، ۱۳۸۷، شماره ۱۶۴-۱۶۳: ص ۳۹)

«بودجه ی سازمان نوسازی و بهسازی طی ده سال فعالیت این سازمان، از ۱۵ میلیارد ریال فراتر نرفته بود که نیاز به احیای بافت های فرسوده باعث شد این بودجه به ۵۰ میلیارد ریال افزایش پیدا کند.»

مرمت، نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده زیر نظر سازمان های شهرداری، میراث فرهنگی و سازمان نوسازی و بهسازی شهر اصفهان است که به طور مستقیم به فعالیت در این زمینه می پردازند، و سازمان عمران و مسکن سازان، شرکت عمران و بهسازی شهر و سازمان مسکن و شهرسازی غیر مستقیم در این زمینه فعالیت می کنند و سازمان های اصلی را همراهی و یاری می نمایند. و همچنین شرکت های مهندسی مانند شرکت مهندسی نقش

جهان پارس، شرکت مهندسين اتک و ... با ارائه طرح ها و طرح های تفصیلي در این امر یاری دهنده سازمان ها هستند.

در سال های اولیه فعالیت سازمان نوسازی و بهسازی در اصفهان تضاد شدیدی میان سه دستگاه اجرایی دست اندرکار (سازمان های اصلی) این امر حاکم بود که در نهایت منجر به تخریب بناها و بخش اعظمی از بافت های تاریخی در نقاط مختلف شهر گردید، و سبب فرسودگی بیشتر بناهای شد که نیاز به مرمت و بهسازی و نوسازی داشتند. (دفاتر تحقیقات و مطالعات سازمان نوسازی و بهسازی، ۱۳۸۵: اصفهان شماره های ۲ و ۳)

شکل شماره ۲- محورهای تاریخی- فرهنگی و گردشگری اصفهان

منبع: دفاتر تحقیقات سازمان نوسازی و بهسازی اصفهان شماره ۵

نه محور تاریخی فرهنگی در اصفهان به شرح زیر توسط سازمان نوسازی و بهسازی مورد مداخله قرار گرفته است:

۱- محور تاریخی فرهنگی جویباره (۲۹۰۰ متر است، در منطقه سه و در جهت شمال شرق شهر واقع گردیده است).

۲- محور خواجه نظام الملک- هارونیه (داروالبطیخ) ۱۰۸۸ متر است در منطقه سه و در جهت شمال شرقی شهر واقع گردیده است.

۳- محور تاریخی فرهنگی جماله (۱۰۵۲ متر است در منطقه سه و در جهت شمال و شمال شرقی شهر واقع گردیده است).

۴- محور تاریخی و فرهنگی میدان عتیق- در دشت (۱۰۲۳ متر است در منطقه سه و در جهت شمال و شمال شرقی شهر قرار دارد).

۵- محور علی قلی آقا- بیدآباد (۲۱۸۰ متر است، واقع در منطقه یک و در جهت شمال غربی شهر قرار دارد).

۶- محور تاریخی فرهنگی بازار بزرگ که در منطقه سه و در شمال شرقی شهر است.

۷- محور محله ی صفوی (حسن آباد- پشت میدان نقش جهان که در منطقه سه و در شمال و شمال شرقی شهر قرار دارد).

۸- محور تاریخی فرهنگی گردشگری جلفا (۱۰۵۲ متر است در منطقه پنج و در جهت جنوب غرب شهر قرار دارد).

۹- محور تاریخی فرهنگی خواجه (تخت فولاد) که در منطقه شش در جهت جنوب شرق شهر اصفهان است.

(دفا تر تحقیقات و مطالعات سازمان نوسازی و بهسازی، ۱۳۸۷ : اصفهان شماره ۵)

جدول شماره ۱- جدول اقدامات مرمت نوسازی و بهسازی شهری در محورهای فرهنگی و تاریخی اصفهان با رویکرد توریسم

محوری

متولی طرح	روش مداخله	نوع مداخله	کاربری جدید پیشنهادی	روحیه پیشنهادی	سیاست ها راهکارها	راهبردها	اهداف	تولیدات
• سازمان نوسازی و بهسازی شهر اصفهان شهرداری	بهسازی نوسازی	موضوعی موضوعی	• دانشگاه هنر • انجمن سینماگران و آموزشگاه های هنرهای تجسمی • مجموعه های اقامتی نمایشگاه ها و سالن های غذاخوری	• آموزشی- فرهنگی • اقامتی- فرهنگی (گردشگری) • محور نایب و شایع	• شناسایی تکنهای با ارزش و نوسازی آن ها • تزیینت کاربری هایجدیدبا توجه به روحیه محله • ارتقاء زیر ساخت های شهری و معاصر سازی بافت • احیاء بهسازی عناصر تاریخی ویژه	• ایجاد قطب آموزشی فرهنگی- پذیرایی در محور • توجه عمده به حرکت پیاده در طول مسیر • ایجاد وحدت فضایی در بازگرداندن هویت اجتماعی محله • احیا محلات و گذرهای تاریخی • ایجاد فضای مناسب برای گردشگر	• حفظ ارزش های ماندگار محله • نگهداشت گردشگر در محله • ایجاد وحدت فضایی در بازگرداندن هویت اجتماعی محله • احیا محلات و گذرهای تاریخی • ایجاد فضای مناسب برای گردشگر	تولیدات
• سازمان نوسازی و بهسازی شهر اصفهان شهرداری	بهسازی نوسازی بازسازی	موضوعی موضوعی	• موزه مردم شناسی (حمام علیقلیآقا) • نوسازی بازارچه موجود	• فرهنگی- گردشگری	• احیا عناصر تاریخی و نوسازی آن ها • ساماندهی بازارچه کفسازی و بدنه سازی جهت ارتباط فضایی عناصر مسیر • احداث گذر جدید • ایجاد کاربری های جدید در کالبدهای قدیم	• ایجاد قطب فرهنگی گردشگری • ایجاد مسیرهای سواره لازم در کنار مسیر پیاده	• وحدت بخشی مجموعه • جذب گردشگر • روان بخشی ترافیکی • افزایش حس تعلق ساکنان	تولیدات

	نوع پروژه	نوع بافت	نوع کاربری	نوع معماری	نوع مصالح	نوع تجهیزات	نوع مبلمان	نوع خدمات	نوع سازه ها	نوع مبلمان	نوع تجهیزات	نوع مبلمان	نوع خدمات	نوع سازه ها		
• سازمان عمران و بهسازی و سازمان مسکن و شهرسازی	• بهسازی نوسازی	• موضوعی نوسازی	• موزه کتاب (حمام پنجشنبه تجاری و کاروانسرای کوهساری) • کارگاهی - فرهنگی (خانه های قدیمی عنوان شده فرهنگی یا اداری (خانه سادات) فضای سبز (مخروبه و حمام)	• فرهنگ - گردشگری	• ایجاد مراکز اشتغال زایی و فروش صنایع دستی • شناسایی تک بناهای ارزش و نوسازی آن ها • تامین پارکینگ و فضای سبز	• ایجاد قطب فرهنگی خدماتی در محور	• حفظ استخوان بندی و ریخت شناسی مجموعه	• احیا بخشی ترافیکی	• تامین سرانه های خدماتی	• بالا بردن سطح اقتصاد ساکنین	• اشتغال زایی	• احیا فرهنگ قدیم در محدوده	• حیات بخشی مجدد	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی
• سازمان عمران و بهسازی - سازمان مسکن و شهرسازی	• بهسازی نوسازی	• موضوعی نوسازی	• کانون پرورش فکری کودکان (حمام وزیر) • فضای سبز و بازی کودکان و پارکینگ (آبریزگاه قدیمی حمام وزیر) • آموزش و ارائه صنایع دستی حمام در دشت • موزه (عصارخانه)	• فرهنگ - گردشگری	• ایجاد محورها - دسترسی مناسب • تامین خدمات مورد نیاز محله • رعایت اصول و معیارهای شهرسازی قدیم • حفظ حداقل عرض سواره با رعایت سلسله مراتب • ایجاد پارکینگ های لازم • تزیین کاربری فرهنگی	• ایجاد قطب فرهنگی گردشگری	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	
• سازمان عمران و مسکن سازان • سازمان بهسازی	• بهسازی نوسازی	• موضوعی نوسازی	• نوسازی در محله بهسازی و نوسازی مقبره ها و بقعه های موجود در بافت	• فرهنگ - گردشگری	• ایجاد محورها - دسترسی مناسب • تامین خدمات مورد نیاز محله • حفظ بافت و زیباسازی محله	• ایجاد قطب فرهنگی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	
• سازمان عمران و مسکن سازان • شهرداری	• بهسازی نوسازی	• موضوعی نوسازی	• نوسازی در محله بهسازی و نوسازی مقبره ها و بقعه های موجود در بافت	• فرهنگ - گردشگری	• ایجاد محورها - دسترسی مناسب • تامین خدمات محله • نگه داشتن ساختار فیزیکی محله	• ایجاد قطب فرهنگی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	
• شهرداری • سازمان عمران و بهسازی • اصفهان	• بهسازی نوسازی	• موضوعی نوسازی	• نوسازی در محله بهسازی و نوسازی کل بافت موزه های روزنامه نگاری	• فرهنگ - گردشگری	• ایجاد محورها - دسترسی مناسب • محور و خیابانهای داخل مجموعه • جدول گذاری محور تاریخی در	• ایجاد قطب فرهنگی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	• حیات بخشی در مجموعه	• احیا سنت های قدیم آداب، رسوم و فرهنگ	• حفظ هویت بافت تاریخی	

	تجاری داخل بافت	• ایجاد قطب فرهنگی سطح بافت اجتماعی	• ساخت بازارچه برای صنایع دستی	
بازار و پشت میدان نقش جهان (محور صفوی)	<ul style="list-style-type: none"> • احیا سنت های قدیم • آداب، رسوم و فرهنگ • حفظ هویت بافت • تاریخی • روان بخششی در مجموعه • حفظ استخوان بندی و ریخت شناسی مجموعه • بالاتر رفتن سطح اقتصادی ساکنین و کسبه 	<ul style="list-style-type: none"> • ایجاد قطب فرهنگی اجتماعی و اقتصادی • ایجاد مسیر لازم برای عابرین پیاده • بناهای مجموعه • بالا رفتن سطح فرهنگ کسبه در برابر گردشگر • بالا رفتن اقتصاد محله و پیرامون آن 	<ul style="list-style-type: none"> • رونق بازار موضوعی و بهسازی موضوعی نوسازی بازسازی • آموزش • بالا رفتن سطح فرهنگ کسبه در برابر گردشگر • بالا رفتن اقتصاد محله و پیرامون آن 	<ul style="list-style-type: none"> • سازمان میراث فرهنگی • شهرداری عمران و مسکن سازان • سازمان نوسازی و بهسازی اصفهان

تهیه و تنظیم: ونوس مورد غفاری ۱۳۸۸

منبع: مطالعات میدانی بررسی وضع موجود محورها ۱۳۸۸

ارزیابی و بررسی نقاط قوت و ضعف به اقدامات نوسازی و بهسازی با رویکرد توریسم محوری

ارزیابی و بررسی نقاط قوت و ضعف اقدامات نوسازی و بهسازی با رویکرد توریسم محوری در طراحی بافت های تاریخی پروژه های نوسازی و بهسازی در هر اصفهان برای حفظ بافت تاریخی این شهر صورت گرفته است. این اقدامات با اهداف خرد و کلان جهت رفاه ساکنین بافت ها، بهبود و برنامه ریزی شهر، جذب توریسم، جلوگیری از تخلیه بافت های تاریخی، حفظ ابنیه ها و محورهای واجد ارزش تاریخی، امنیت اجتماعی و ... به اجرا در آمده است.

جدول شماره ۲- تحلیل نقاط قوت و ضعف اقدامات نوسازی و بهسازی در اصفهان با رویکرد توریسم

	تهدیدات	فرصت ها	نقاط ضعف	نقاط قوت
اقتصادی	<ul style="list-style-type: none"> • بازدهی پایین اقتصادی، نوسازی و بهسازی برخی از بناها و ساختمان ها در داخل بافت تاریخی • بوجود آمدن فروشگاه های جدید بعد از عمل نوسازی و بهسازی مغازه ها و حجره های داخل بازارها (محور بازار و پشت میدان نقش جهان) • مرکزیت نقل تجاری از بازارهای بافت تاریخی به بافت جدید • از بین رفتن بازارهای سنتی و کارگاه های کار، هنرهای میدان نقش جهان 	<ul style="list-style-type: none"> • تمرکز و توجه نظام برنامه ریزی و توسعه گردشگری به بناهای تاریخی بازار میدان نقش جهان • وجود فضای مسقف جهت راحتی برای مغازه داران و گردشگران و مردم • جذب گردشگران به بازار برای بازدید از نوع معماری و بازار و خرید کالاهای موجود در بازار (خصوصاً میدان نقش جهان) 	<ul style="list-style-type: none"> • از دست دادن کاربری بسیاری از عناصر استخوان بندی بافت قدیم • از دست دادن کاربری اولیه اکثریت عناصر ساختاری بافت قدیم و عدم جایگزینی فعالیت جدید به جای آن • متروکه شدن برخی از عناصر مرکز محلات بافت قدیم (به سبب اهمیت دادن به نوسازی دیگر محلات و ارزش گذاری بیشتر به آن ها) • عدم وجود مراکز تامین نیازهای خاص گردشگران و جهانگردان • تجمع واحدهای تجاری در بخش مرکزی بافت قدیم و اشباع خیابان ها و شبکه ارتباطی از وسائل نقلیه موتوری در مواقع خاصی از روز (میدان نقش جهان) که خسارت های زیادی را همراه دارد. 	<ul style="list-style-type: none"> • فعال بودن بازار میدان نقش جهان • وجود محورهای تجاری متعدد در ستون فقرات بافت • وجود عناصری متعدد جهت جذب گردشگر در ستون فقرات کل شهر و بازارهای شهر خصوصاً بازار میدان نقش جهان و بازارهای محورها • جاذبه های فراوان محورهای تجاری در قسمت ویژه ای از ستون فقرات شهر- برای جذب گردشگران

اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> ▪ فعال بودن مدارس و مساجد در منطقه سه ▪ فعال بودن بناهای تاریخی واقع در میدان نقش جهان و همچنین واقع در ستون فقرات بافت های تاریخی ▪ فعال بودن مساجد و تکایا و بقعه ها در مراکز محلات (بقعه های خیابان ابن سینا واقع در منطقه سه و محور دردمشت) ▪ وجود بناها و آثار تاریخی و گسترده در سراسر محورها ▪ وجود شریان های تفریحی، طبیعی و انسانی (در منطقه پنج) وجود مادی ها ▪ وجود توان اجتماعی در مرمت بناها و آثار تاریخی ▪ وجود بناهای که کاربری اقامتی برای توریسم دارند مانند کاروانسراهای میدان نقش جهان و خانه های تاریخی در محورهای تاریخی، منطقه سه، پنج 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ وجود افراد و گروه های اجتماعی پایین در محورها (منطقه یک و سه) ▪ وجود گروه های اجتماعی بزهکار و کجرو در محورهای تاریخی (منطقه سه و یک) ▪ مهاجرت ساکنین اولیه خانه های با ارزش و مسکونی به خارج از بافت ها و رها شدن آن ها به حال خود ▪ هزینه های بالای نوسازی و بهسازی، بافت و مرمت عناصر و بناهای تاریخی بافت ها ▪ عدم مشارکت مردم بافت های تاریخی ▪ کم اثر شدن ساز و کارها در مرمت آثار تاریخی و شدت گرفتن فرسایش ▪ توجه محدود به مرمت بناها و آثار تاریخی و تشدید زمینه نامناسب بودن بافت ▪ جلوگیری از هزینه کردن در محورها توسط برخی سازمان ها ▪ عدم سرمایه گذاری دولتی و خصوصی ▪ هجوم بساز و بفروش ها به عناصر و بناهای تاریخی (خانه ها) در حاشیه عناصر ساختاری بافت قدیم ▪ عدم امنیت اجتماعی برای توریسم و ساکنین 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ گرایش بالای مسئولان و سازمان های نوسازی و بهسازی جهت احیا بافت ها و از بین بردن مشکلات آن ▪ تمرکز و توجه شهرداری به رفع مشکلات بافت های تاریخی و انجام فعالیت های عمرانی (البته تا حدود کمی) ▪ وجود افراد متخصص در امر معماری جهت نوسازی بافت ها ▪ با مصالح خود بافت (البته هزینه بالایی را می طلبد) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ وجود نظر منفی و نامناسب در اکثر توریسم ها جهت سکونت در بافت های تاریخی (خصوصاً در منطقه سه) ▪ جاذبه محدود استقرار گروه های انسدکی از توریسم در بافت های تاریخی محورها ▪ رویکرد نامشخص و نامعلوم از طرف مجامع برنامه ریزی و طراحی شهری جهت نوسازی و بهسازی بافت های تاریخی در محورها ▪ عدم وجود اجماع نظر مشترک بین مدیران و سازمان های توسعه شهری در جهت نوسازی بافت های تاریخی ▪ عدم حس تعلق ساکنان در منطقه سه و یک ▪ خالی شدن بافت از سکنه بومی و ارتقای سطح اجتماعی توسط خود ساکنین
تاریخی - فرهنگی	<ul style="list-style-type: none"> ▪ وجود قابلیت ایجاد محورهای فرهنگی و تاریخی ▪ وجود نقش یادمانی و نمادین (فرهنگی) ▪ قابلیت پندآموزختن از تاریخ و فرهنگ به توریسم ▪ رونق بخشی به صنایع دستی شهر ▪ قابلیت حفظ محدوده های تاریخی و فرهنگی ▪ احیای هویت فرهنگی و آداب و رسوم محلی ▪ وجود تنوع در هر محور با بازنده سازی هر دوره تاریخی با در نظر گرفتن قابلیت های هر محور ▪ وجود ابنیه های تاریخی در سراسر محورها ▪ داشتن کاخ های حکومتی و باغ های سلطنتی (در منطقه سه) ▪ تنوع ادیان در شهر و وجود عبادتگاه های آن ها (کنیسه های یهودیان و کلیساهای ارامنه) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ تغییر فعالیت های فرهنگی و هنری به منظرو متناسب ساختن برای جهانگردان ▪ عدم سرمایه گذاری (خصوصی و دولتی) در جذب توریسم ▪ عدم هماهنگی ساخت و ساز جدید با بناهای تاریخی بافت ▪ استفاده از مصالح امروزی برای (پل سی و سه پل) مرمت محورها ▪ عدم وجود ضوابط ساخت و ساز بافت تاریخی محورها ▪ آسفالت کردن خیابان ها به جای سنگ فرش کردن آن ها ▪ از بین بردن بازارچه ها یا سراها ▪ بوجود آمدن زمینه تخریب و تعریض محورهای تاریخی و از بین رفتن ارزش های معماری و شهرسازی در دوران تاریخی آن ها ▪ مخروبه و خالی شدن حاشیه عناصر در محورها و محدوده های متعدد در سطح بافت ها ▪ به وجود آمدن گره های ترافیکی در محورها (محور نقش جهان) ▪ متروکه شدن و تخریب بخشی از محورها (در محور جلفا کاروانسرا تخریب شده و حمام متروکه) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ افزایش حمایت از فرهنگ سنتی ▪ حفظ و نگه داری آثار و ابنیه ها ▪ شناساندن فرهنگ و هویت تاریخی به توریسم ▪ به نمایش گذاردن هویت محله ای دینی، قومی برای توریسم ▪ تجدید حیات هنرهای سنتی ▪ فرصت های جدید فرهنگ و بالا بردن اقتصاد از طریق اشتغال و ایجاد درآمد ▪ فرصت های جدید تبادل فرهنگی ▪ بالا بردن سطح اجتماعی، ساکنین بافت ها ▪ احساس تعلق خاطر بیشتر دادن به ساکنین ▪ حفظ ارزش های ملی جذب توریسم و افزایش مدت اقامت آنها ▪ پیدا کردن ارتقای فرهنگی ▪ فرهنگ سازی کردن مردم در رابطه با برخورد با توریسم 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ برنامه ریزی در این زمینه سبب از بین رفتن برخی از خیابان ها و آثار تاریخی بافت ها شده ▪ تخریب و فرسایش مکانیکی بر اثر تردد توریسم و گاهاً بی توجهی آن ها به آثار تاریخی آسیب رسانده ▪ افزایش جمعیت سبب بوجود آمدن آلودگی صوتی شده که به برخی از آثار آسیب می رساند (عالی قاپو) ▪ در برخی موارد دچار تهاجم فرهنگی ▪ عدم وجود الگوی طراحی شهری مناسب در محورهای تاریخی نه تنها کمک می کند بلکه آسیب می رساند.

توریسم	<ul style="list-style-type: none"> ▪ قابلیت مجموعه های شهری کارآمد برای جذب توریسم ▪ قابلیت محورهای برای پیاده روی توریسم (محور چهارباغ) ▪ قابلیت وجود محورها و معابر فعال شهری در بافت های تاریخی ▪ قابلیت مجموعه های توریستی در محورها (جلفا، نقش جهان) (خانه کشیش در جلفا) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ محدود بودن کانون ها و مراکز اقامتی و پذیرایی در محورها ▪ نوسازی و بهسازی خانه های تاریخی بیشتر به کاربری های اداری تبدیل شده اند تا اقامت گاه های برای توریسم ▪ عدم افزایش، امنیت برای توریسم ▪ عدم خدمات و تسهیلات شهری ▪ کمبود سرویس بهداشتی ▪ عدم دسترسی آسان به مراکز محورها برای توریسم ▪ عدم وجود راهنما و یا نقشه در محورها 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ افزایش اطمینان توریسم از شهر ▪ افزایش و ایجاد فرصت های شغلی ▪ توسعه و ساخت تشکیلات زیربنایی جاده سازی و ... ▪ استفاده از تمامی عناصر موجود در شهر ▪ ساماندهی شدن توریسم در شهر و محورهای تاریخی ▪ افزایش طرح های توسعه ▪ افزایش رفاه حال جامعه و گردشگران توسعه استانداردهای زندگی برای ساکنان محلی 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ افزایش رطوبت و ورود باکتری حاصل از ازدحام جمعیت به عنوان تهدید برای آثار و محورها ▪ فرسایش آثار ▪ شلوغی و ازدحام بیش از حد در مکان های سنتی ▪ تضاد و تعارض بین اعضای جامعه ▪ برخورد نامناسب ساکنین با توریسم و نپذیرفتن آن ها
	تهیه و تنظیم: ونوس مورد غفاری ۱۳۸۸			

جمع بندی و نتیجه گیری

نوسازی و بهسازی در بافت های تاریخی شهر اصفهان با رویکرد توریسم محوری

با بررسی نوسازی در بافت های تاریخی شهر اصفهان با رویکرد توریسم محوری چنین نتیجه گیری می کنیم. بافت های تاریخی واجد ارزش تاریخی، بخشی از پیکره و بدنه شهر اصفهان هستند که دارای ارزش های کالبدی، عملکردی اقتصادی، فرهنگی و ... اند که با قابلیت های خود می توانند در جذب توریسم این شهر نقش مهمی را ایفا کنند.

بافت های تاریخی جز سرمایه های ملی به شمار می آیند که حفظ و نگه داری این بافت ها و ارتقای کیفیت قابلیت های آن ها با اهداف خاص می تواند سبب ارتقای سرمایه های ملی گردند. این بافت ها و کالبد و ساختار آن ها در معرض تمهیدات بنیادی بوده و چاره اندیشی برای رفع این مشکلات و تهدیدات از راه تشخیص اصولی مسائل و چالش های این بافت ها ضروری است.

اغلب بافت های تاریخی شهر اصفهان در مرکز این شهر تاریخی و کهن واقع شده، که همان هسته های اولیه و بافت تاریخی و قدیمی شهر هستند، که شناسنامه ی کالبدی شهر و آیینی ی تمام نمای رویدادها و دگرگونی های بافت های تاریخی در گذر زمان (از هنگام پیدایش تا به امروز) محسوب می شوند.

با شناسایی روش اساسی و شیوه ی درست مداخله در بافت های تاریخی واجد ارزش در شهر اصفهان، که از طریق پی جویی پیشینه ی دخالت های انجام گرفته در دوره های مختلف تاریخی، شکل گیری، فرم و استخوان بندی و حیات آن ها بدست آمده است.

بستر بافت های تاریخی شهر اصفهان که عملاً بستری برای تقابل روابط فرهنگی - تاریخی این شهر با جهان می باشد، با شهرسازی جدید و امروز حاکم در شهر با مفهوم غیر بومی اش که به بافت های تاریخی این شهر ارزش واقعی آن ها را حفظ نمی کند و با یک کلام که قدیمی اند و معضل خواندن آن ها به تخریب این بافت ها اقدام می کند.

بهسازی و نوسازی بافت های تاریخی در شهر اصفهان ضرورتی است که با توجه به معماری غنی و منحصر به فرد این شهر که سرشار از زیبایی است و این هنر سبب بوجود آمدن ابنیه های تاریخی با ارزش این شهر می باشد که در تمام نقاط شهر گسترده شده اند و در برخی محورها منسجم قرار گرفته اند (محور جلفا، محور میدان نقش جهان) با ایجاد تغییراتی در پایه ریزی فضای کالبدی محورهای تاریخی اقدامات نوسازی صورت گیرد. در سال های اخیر توجه و عنایت مسئولان اجرای به رویکرد نوسازی و بهسازی محله های کهن و همچنین بافت های تاریخی در شهر اصفهان بیشتر شده است و در نتیجه ایده ها و اهداف تازه ای در این زمینه پدید آمده است.

البته نباید این نکته را ندیده بگیریم که در اکثر محورها به مرمت تک بناهای تاریخی بسنده شده است. یکی از اهدافی که به تازگی در زمینه اقدامات نوسازی محورهای تاریخی اصفهان صورت گرفته، هدف جذب گردشگر و افزایش مدت اقامت او در شهر است. البته برنامه ریزی های که با رویکرد توریسم محوری باشد به صورت مجرا اجرا نگردیده است و برنامه ای که مستقیم به رویکرد توریسم نوسازی محورها و بافت های تاریخی و طراحی در این بافت ها باشد با توجه به قابلیت های و پتانسیل های این شهر نداشته ایم و گردشگری یکی از اهداف این اقدامات به حساب می آید. اقدامات نوسازی در بافت های تاریخی شهر اصفهان، می تواند سبب بوجود آوردن امکانات و توان های بالقوه ی بافت ها شود.

این امکانات و توان ها عبارتند از:

- ۱- دسترسی به مراکز اصلی شهر
  - ۲- بوجود آوردن امکانات خدماتی و تاسیساتی شهری
  - ۳- پیدا کردن موقعیت مناسب در فضای شهر و امکان ایفای نقش موثر
  - ۴- رسیدن به درک مشترک (نهادهای، ارگان ها و سازمان های ذی ربط) برای ایجاد تحول در وضع موجود بافت ها و توجه به مقوله ی نوسازی بافت های تاریخی
- با توجه به بررسی نقاط قوت و ضعف اقدامات نوسازی در طراحی بافت های تاریخی شهر اصفهان می توانیم چنین نتیجه گیری کنیم که برای توریسم این شهر و اقامت آن کدام محورها قابلیت بیشتری را دارد. با در نظر گرفتن قابلیت های بافت های تاریخی شهر و محوربندی آن ها با عنوان فرهنگی- تاریخی و گردشگری محورهای میدان نقش جهان، جلفا و درصد کمی جویباره برای جذب توریسم (با اقدامات نوسازی صورت گرفته و ارتقای این اقدامات با رویکرد توریسم محوری) قابلیت های بیشتری را نسبت به سایر محورهای ذکر شده دارند.

(با در نظر گرفتن وضع موجود) و محورهای دیگر بیشتر دارای قدمت تاریخی و با ارزش هستند. در راستای این اقدامات (نوسازی و بهسازی با رویکرد توریسم محوری) می توانیم به ارتقای سطح محورهای که قابلیت دارند کمک کرده و باقی محورها را آماده سازی کنیم. (با بالا بردن سطح فرهنگ و رفع مشکلات فرهنگی که محورها دارند).

با برنامه ریزی نوسازی محورهای تاریخی با رویکرد توریسم در میدان نقش جهان، جلفا و تا حدودی جویباره می توانیم زودتر به نتیجه دلخواه رسیده و با مشکلات کمتری مواجه می شویم. با جواب (مثبت) گرفتن در محورهای قابلیت دار، راحت تر و سریع تر می توانیم برای دیگر محورها برنامه ریزی کنیم.

اگر با رویکرد توریسم به نوسازی و طراحی بافت های تاریخی شهری در شهر تاریخی و با ارزشی چون اصفهان که دارای ویژگی های منحصر به فرد نیز می باشد توجه بیشتری شود و با قابلیت های تاریخی فرهنگی و توریستی این شهر، می توانیم در جذب توریسم این شهر بسیار موفق باشیم.

منابع

۱. توسلی، محمود، (۱۳۸۵): ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران، انتشارات مرکز مطالعات معماری و شهرسازی ایران، تهران.
۲. تولایی، سیمین (۱۳۸۶): مروری بر صنعت گردشگری، انتشارات دانشگاه تربیت معلم، اصفهان
۳. دفاتر تحقیقات و مطالعات سازمان نوسازی و بهسازی اصفهان (۱۳۸۵): شماره های ۲ و ۳.
۴. دفاتر تحقیقات و مطالعات سازمان نوسازی و بهسازی اصفهان (۱۳۸۷): شماره ۵.
۵. دیناری، احمد، (۱۳۸۴): گردشگری شهری در ایران و جهان، انتشارات واژگان خرد، مشهد.
۶. زاهدی، شمس السادات، (۱۳۸۵): مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار، انتشارات علامه طباطبایی، تهران.
۷. شکویی، حسین، (۱۳۷۲): اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا، انتشارات سمت، تهران.
۸. طاهری، ابوالقاسم، (۱۳۷۷): امور شهرداری ها، انتشارات قومس، تهران.
۹. فرید، یدالله، (۱۳۸۶): جغرافیا و شهرشناسی، انتشارات دانشگاه تبریز، تبریز.
۱۰. فلامکی، محمد منصور، (۱۳۸۴): نوسازی و بهسازی شهری، انتشارات سمت، تهران.
۱۱. مزینی، منوچهر، (۱۳۷۲): مطالعات برای طراحی نظام نوین شهری، انتشارات وزارت کشور، تهران.
۱۲. مجله آبادی، فصل نامه شهرسازی و معماری سال چهاردهم، شماره ۴۵، زمستان (۱۳۸۳): (موضوع ویژه مرمت شهری و معماری)
۱۳. مجله دانش نما، ماهنامه فنی (تخصصی سازمان نظام مهندسی استان اصفهان)، (۱۳۸۶): انتشارات عمران و بهسازی شماره ۱۲۵-۱۲۴.
۱۴. مجله دانش نما، ماهنامه فنی (تخصصی سازمان نظام مهندسی استان اصفهان)، (۱۳۸۷): انتشارات عمران و بهسازی شماره ۱۶۴-۱۶۳.
۱۵. موحد، علی، (۱۳۸۶): گردشگری شهری، انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز.